

Kolingen och hans fäder (1966) och Magnus Wikdahl i *Varvets tid – arbetarliv och kulturell förändring i nittonhundratalets Landskrona* (1992).

De mer än tusen öknamnen och de mer än hundra historierna som ryms inom bokens pärmar och som sammanförts med arbetarnas egna fotografier och med bilder på fartyg och hamnar, speglar tillsammans detta yrke. Kapitelrubrikerna orienterar läsaren om det omfattande, men strukturerade materialet: "Fattig, stolt, stark", "Aldrig svarslös", "Kajoriginal", "Basar", "Sjäsarspråk" och "Namnen i hamnen".

Från det sist nämnda avsnittet vill jag avsluta dels med denna historia:

"Det lossades linfrö vid Oljeslageriet. Fyra man arbetade på däck – det var Purjolöken, Gröten, Sillen och Tre sorters bröd – och vid frukost sa Sillen, som var luckbas: – Vi stannar väl kvar ombord, för vi har allt vad vi behöver!"

Dels med en annan från stuvförmannen Nils Birgander i Göteborg; han gick under namnet Selma. Orsaken var att han var från Värmland (Selma Lagerlöf). Så enkelt är det alltså att få ett nytt namn på kajen.

Som redan framgått har jag således funnit, att Anders Björklund, fortfarande utan sidoblickar i teoretiska konstruktioners luftiga sfär, åter skrivit en bok med stort kunnande, hämtat ur ett relevant källmaterial och inom ett ämnesområde som blivit hans: hamnar, fartyg, arbetare.

Allan T. Nilson, Göteborg

Annika Alzén & Johan Hedrén (red.): *Kulturarvets natur*. Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1998. 356 s. ISBN 91-7139-386-2.

En samling forskare från Linköping har gett sig i kast med uppgiften att åstadkomma klarhet i de något grumliga vatten där begreppet kulturarv simmar. I boken *Kulturarvets natur* försöker de fånga detta aningens slippriga begrepp, och bland annat genomlysas hur det under 1990-talet har kommit att användas i olika politiska och vetenskapliga sammanhang. "Vi måste värna om vårt kulturarv!" är en fras som ofta och gärna utropas, men vars innebörd mera sällan problematiseras. Linköpingsforskarnas strävan efter renare vatten är därför mycket välkommen.

För dem som arbetar vid museer och andra institutioner som har till uppgift att vårda och skydda kulturarvet

är begreppets innebörd måhända självklar. Ur ett mer kritiskt granskande perspektiv kan ordet kulturarv te sig både svävande och konturlöst. Att något definieras som kulturarv betyder väl närmast att det bedöms vara värt att bevara. Därför blir det, som Svante Beckman påpekar i sin inledande artikel *Vad vill staten med kulturarvet?*, en intetsägande upprepning när politiker och andra säger sig vilja värna om kulturarvet. Kulturarvet ska vi *per definition* värna om. Frågan är snarare vad man tror sig kunna ernå genom att etablera kategorin kulturarv, och tillmäta den en stor betydelse. Vilka processer och maktförhållanden är verksamma när somligt utses till kulturarv, och annat inte?

Svante Beckmans text fungerar utmärkt som introduktion till ämnet för denna bok. Med utgångspunkt i den statliga kulturutredningen från 1995 diskuterar han olika aspekter och effekter av det faktum att kulturarv har blivit ett kulturpolitiskt honnörsord. Han uppmärksammar till exempel det huvudbry som kulturutredningen hade i frågan om man skulle tala om kulturarv i singular eller plural, i bestämd eller obestämd form. I dagens mångkulturella samhälle framstod det som följdriktigt att i de flesta sammanhang använda formen "kulturarven", men då denna form brister i fråga om slagkraftighet valde man i vissa sammanhang att hålla sig till det säkrare kort som "kulturarvet" utgör.

I Svante Beckmans översyn av statens relationer till kulturarvet är det orden som står i centrum. Vid sidan av kultur, arv och kulturarv blir också en rad andra ord som flitigt används i kulturarvssammanhang, synade i sömmarna, i synnerhet *identitet*, *minne* och *värde*. Här anges en ton som genljuder i flera andra texter i boken: en frisk och frispråkig stil som inte drar sig för att tydligt ta ställning. I Beckmans artikel följer med detta en något lättsinnig hantering av för kulturmiljövården centrala spörsmål, exempelvis i hans påstående om den "ofrånkomligen avtagande kunskapsavkastningen av arkeologisk verksamhet". Mot detta torde man kunna invända dels att man kan förmoda att nya metoder för att nå arkeologisk kunskap även fortsättningsvis tillkommer, dels att det inte är självklart att framtidens arkeologer definierar kunskap på samma sätt som dagens.

Redaktörer för *Kulturarvets natur* är Annika Alzén och Johan Hedrén. Liksom de flesta av bokens författare är de knutna till institutionen för Tema i Linköping; Alzén är verksam vid Tema Teknik och social förändring och Hedrén vid Tema Vatten i natur och samhälle. I förordet medger redaktörerna att artiklarna i boken är "tämligen fristående". De gemensamma intressen som

anges är dels kopplingen mellan naturmiljö och kulturmiljö, dels relationen mellan modernisering och bevarande.

Av de elva kapitel som boken utgörs av, har Johan Hedrén skrivit två, och är medförfattare till ett tredje. De idéer han för fram i sitt första bidrag, *Om natur- och kulturarvets konturlöshet*, tillhör bokens mest tänkvärda. I detta kapitel går han till angrepp på de i många avseenden oklara och motsägelsefulla sätt på vilka "miljöfrågor" behandlas i såväl all dagliga samtal som i miljöbevarandepraktikens retorik. I takt med att intresset för "miljö" har ökat har miljöbegreppet kommit att te sig alltmer fragmentariskt och ogripbart. Genom att räkna upp ett stort antal fenomen som alla i olika sammanhang förknippas med miljö – föroreningar, fornminnen, friluftsvården, jordbrukslandskap, tillsyn, slott, miljökonsekvensbeskrivning, funkis, klimatförändring osv. – illustrerar Hedrén miljöbegreppets närmast gränslösa konturlöshet. En följd av begreppets kameleontkaraktär är att miljökonflikter i många fall blir strider där kombattanterna inte alls är överens om vad det är man slåss om.

Märkligt nog tycks medvetenheten om miljöbegreppets mångtydighet vara närmast obefintlig. Tvärtom används miljö ofta som ett normativt och samlande begrepp, som om ordet skulle kunna vägleda oss mot gemensamma mål och rättesnören. Miljö förknippas med "det naturliga", "det orörda", "det rätta" och "det balanserade", på ett sätt som vittnar om en tro på tidlösa och allmängiltiga normer. Det är alltså, menar Johan Hedrén, "som om det vore kristallklart hur ett samhälle bör inrätta sig ur miljösynpunkt. Men har någon någon sin sett denna universellt gångbara vision?"

Enligt Hedrén är det framför allt i administration och forskning kring bevarandet av natur- och kulturmiljöer som miljöbegreppet fått sin splittrade karaktär. Som en väsentlig orsak till splittringen pekar han på den indelning i *natur* och *kultur* som bevarandepraktikernas arbete grundar sig på. Naturvård har skilts från kulturmiljövård, och naturhistoria från kulturhistoria. Dessutom har objekten för bevarandearbetet i första hand kommit att värderas som representanter för teoretiska kategorier. Stensträngar, slätterängar och kalkkärr blir därmed *simulakra* – kopior utan original – och kopplas knappast samman vare sig med enskilda platser eller med människors erfarenheter. Objekten får alltså sitt värde i första hand genom sin likhet med andra objekt av samma slag!

Johan Hedrén ser en förklaring till denna utveckling

i det han benämner en "fördjupad och tilltagande konstruktion av naturen". Med detta uttryck syftar han på en förkonstling och distansering av naturen, som han menar i tilltagande grad har kännetecknat landskapsrelationer under 1900-talet. Att Hedrén använder sig av begreppet konstruktion kan te sig en smula märkligt eftersom han ett par sidor senare avfärdar all gängse socialkonstruktivistisk forskning som "ett förmätet kvacksalveri som förbiser de epistemologiska frågornas filosofiska historia". Hedrén hävdar att det är en meningslös tautologi att generellt hävda att naturen är en social konstruktion. Att de konstruktivistiska tankegångarna har växt sig starka just i vår tid ser han emellertid som symptomatiskt. I takt med att vi under 1900-talet, genom vårt förändrade sätt att leva, har distanserat oss alltmer från naturen, börjar vi i allt högre grad se naturen som en social eller "onaturlig" konstruktion. På så vis, menar Hedrén, kan konstruktionsmetaforen ändå påvisa något väsentligt, men i högsta grad tidsspecifikt.

Den konstruerade och fragmentariska natur och miljö som skapas av bevarandets praktiker, ställer Johan Hedrén mot en miljö eller natur av ett annat slag, nämligen "den natur som åtminstone då och då skyntar fram för gemene man, om inte i form av vardagserfarenheten, så åtminstone i minnet av en sådan". En sådan formulering väcker misstankar om att författaren kanske i själva verket är företrädare för en romantiserande natur- och historiesyn. På flera ställen i artikeln framskyntar bilden av att ett och annat i fråga om människans relation till naturen skulle ha varit "bättre förr".

Johan Hedrén anför starka argument för att vi bör övergå till att studera miljö med utgångspunkt i den personliga, platsspecifika och vardagliga erfarenheten. Bara genom att utgå från dessa icke generaliserade miljörelationer, kan vi förstå de konflikter som uppstår i frågor som bevarandebanschen definierat som miljöfrågor, menar han. Bara genom att börja i enskilda människors relationer till specifika miljöer, kan vi komma bakom den retorik som formats i och med det professionella bevarandet av "värdefulla natur- och kulturmiljöer".

Hur naturminnesvården under 18- och 1900-talen har växt fram som en särskild form av bevarandepraktik, behandlas av Björn-Ola Linnér i artikeln *Naturen som minnesmärke*. Skyddet av så kallade naturminnen, dvs. särskilt märkvärdiga träd, rullstensåsar, grottor och andra objekt, kan ses som en parallell till vården av naturminnen. Naturminnesvårdens historia visar sig

kunna belysa intressanta aspekter av industrialismens samhällsutveckling. Med hänvisning till miljöhistorikern William Cronon konstaterar Linnér att naturskyddets fokus på vildmark ofta har lett till att människors vardagsmiljö och miljöproblemens sociala aspekter har negligerats.

Annika Alzéns artikel *Fabriken – ett kulturarv?* skildrar den process som ledde fram till att industrimiljöer kom att införlivas i det ”officiella kulturarvet”. Industri och kultur uppfattades länge som varandras motsatser, och att fabriker och arbetarminnen skulle kunna betraktas som ett kulturellt arv framstod som en omöjlighet. Att analysera fabriken vägs in i kulturarvet blir ett effektivt sätt att, så att säga underifrån, belysa fenomenet kulturarv.

Det är emellertid inte alla artiklar i boken som lika tydligt anknyter till kulturarvstemat. Jean-François Battails artikel *Svenskheten som kulturarv* är ännu en i raden av betraktelser över ämnet svensk nationell identitet. Vad det specifikt innebär att studera svenskheten just som kulturarv, problematiseras egentligen inte i texten. Här tycks ordet kulturarv ha använts mest som ett slags skohorn, med främsta syfte att klämma in den franske forskarens text i boken. Battail har inte mycket att säga om förvaltningen av sådant som i gängse språkbruk förknippas med termen kulturarv.

Mer uppfriskande känns då Sten O. Karlssons sätt att angripa svenskheten så som den 1993 kom till uttryck i utställningen ”Den svenska historien”. I artikeln *När Sverige fick sin historia tillbaka* analyserar han den hetsiga debatten kring den stora historieutställningen, och belyser därigenom de politiska drivkrafterna bakom projektet. Han lyfter fram den hårda kritik som riktades bland annat mot utställningens populistiska anslag, dess förment nationalistiska underton och brist på kvinnohistoriska perspektiv. Det visar sig att såväl utställningens bitskaste kritiker som dess ivrigaste försvarare var överens om att historiens funktion i första hand är av ideologisk karaktär. ”Det man var oense om var vilken ideologi som skulle ha tolkningsföreträdet” konstaterar Karlsson.

Sten O. Karlssons rättframma sätt att beskriva hur kulturarvet hanterades i utställningen och i debatten omkring densamma är inte okontroversiellt. Detsamma kan sägas om Göran B. Nilssons läsvärda analys av de förändringar och bearbetningar som gjorts i den nya svenska psalmboken. Artikelrubriken *Döda poeter i dåligt sällskap* anger tonen i hans text, som alltså är synnerligen kritisk till hur psalmförfattarnas verk, en-

ligt hans mening, har förvanskats. Nilsson använder ord som vandalisering och fiasko, och drar sig inte för att lyfta fram ett antal närmast löjväckande exempel på hur lyriken fått stryka på foten, till förmån för en anpassning till modernt gudstjänstliv. Psalmerna utgör enligt Nilsson ett kulturarv, ett arv som här utan betänkligheter har misshandlats och vanställt.

Magdalena Hillströms bidrag *Elin Wägner och det omöjligas konst* kan uppfattas som en något udda fågel bland artiklar som tar sin utgångspunkt i det konkreta handhavandet av ”kulturarv”. Man kan känna sig osäker på hur man ska närma sig denna text, precis som det enligt Hillström är knepigt att avgöra hur Elin Wagners omdiskuterade bok *Väckarklocka* egentligen ska läsas: Är den en civilisationskritik, en utopi, ett handlingsprogram eller kanske snarast en bönepredikan? Med utgångspunkt i denna bok diskuterar Hillström Elin Wagners högst speciella sätt att i sin tankevärld koppla traditionsbevarande och radikalism. Wagners tankar om samhällsutveckling och miljöfrågor väcker med all rätt stort intresse även i vår tid, och detta trots att det kan förefalla svårt att förena dessa idéer med annat i vår tid.

En annan text som har en vag anknytning till bokens övergripande tema är Martin Kylhammars *Slaget om det moderna*. Den är en i och för sig intressant idéhistorisk betraktelse över synen på det moderna i tidigt svenskt 1900-tal. Två kulturpersonligheter fokuseras, nämligen August Strindberg och filosofen Vitalis Norström, som företrädare för skilda sätt att förhålla sig till moderniseringen, såväl den andliga som den materiella. Texten ger en intressant belysning av det kulturklimat som rådde under den moderniseringsepok som föregick första världskriget. Men handlar den verkligen om kulturarv? Som många framgångsrika forskare före honom, tycks nu Martin Kylhammar ha hamnat i den kanske eftersträfvade men också bedrägliga position där dörrar öppnas bara man nämner sitt namn, där man får fritt fram att skriva och tala om i stort sett vad man vill, även i ämnesmässigt avgränsade sammanhang.

Artikeln *Pragmatism och principer* av Sofie Storbjörk och Johan Hedrén, är en bearbetad version av Storbjörks D-uppsats i statsvetenskap. Texten är en studie av två viktiga aktörer på den miljöpolitiska arenan, Statens Naturvårdsverk och Svenska Naturskyddsföreningen, och en grundlig genomgång av vilken natursyn som präglat deras arbete under de senaste decennierna. Det är en gedigen forskningsuppgift som här presenteras, men texten hade vunnit på att göras

kortare och mer kärnfull. Nu präglas den av en grundlighet som närmast kan karaktäriseras som ängslig, vilket kommer till uttryck bl.a. i inte mindre än 176 noter. En sådan noggrannhet kan vara befogad i en uppsats, men skär sig en aning mot det självständiga och resoluta tonfallet i de flesta av bokens övriga artiklar.

Sammanfattningsvis kan sägas att *Kulturarvets natur* är en bok som kastar ett nytt ljus över begreppen kulturarv och miljö. Det oförskräckta sättet att ge sig i kast med stora frågor och vedertagna begrepp, lär säkert reta somliga och glädja andra, liksom författarnas språkliga frimodighet och tydliga ställningstaganden. Artiklarna i boken stretar förvisso lite åt olika håll, och volymen hade kanske vunnit på en mer stringent redigering. Vad vi ser här är väl ett typiskt exempel på den sorts antologier som blivit så vanliga under senare år – böcker som i första hand har en instrumentell funktion, i och med att de för samman ett antal forskare i inspirerande diskussioner och möten under arbetets gång. Det hindrar på intet sätt att den färdiga boken kan bli i högsta grad läsvärd.

Katarina Saltzman, Lund

Teknikens landskap. En teknikhistorisk antologi tillägnad Svante Lindqvist. Marika Hedin & Ulf Larsson (red.). Atlantis, Stockholm, 1998. 396 s. ISBN 91-7486-574-9.

Teknikhistoria är enligt uppslagsboken det kunskapsområde som behandlar teknik och teknisk förändring i ett historiskt perspektiv. Vetenskapen växte fram i England på 1920-talet med fokus på utvecklingen av de stora uppfinningarna. I Sverige var det chefen för Tekniska museet i Stockholm Torsten Althin som ivrade för teknikhistorisk forskning. 1965 startades föreläsningar i teknikhistoria på KTH och ämnet etablerades i utbildningen av civilingenjörer. Professuren i ämnet inrättades 1987.

Boken är tillägnad Svante Lindqvist som i drygt tjugo år varit verksam inom teknikhistoria på KTH i Stockholm (Avdelningen för teknik- och vetenskapshistoria), sedan 1989 som professor. Författarna i boken är elever till Lindqvist. Festskriften var avsedd att överlämnas på hans femtioårsdag, men i samband med att han lämnade sin professur för att bygga upp det nya Nobelmuseet i Stockholm passade författarna på att tacka för hans insatser på KTH.

Ämnet teknikhistoria har ambitioner att passa in både bland samhälls- och humanvetenskaperna men i sin egen vetenskapshistoria och bland sina intressenter återfinns de historiskt intresserade ingenjörerna som vill undersöka hur konstruktörer har bearbetat och löst olika tekniska problem. Sådan forskning ger bilden av att teknisk utveckling sker självständigt av snillrika män och utan någon mer avgörande inverkan utifrån samhällsförhållanden och kultur.

Festskriftens uppsatser har alla ambitionen att anlägga ett samhällsperspektiv, men individuella insatser uppmärksammas i flera av uppsatserna. Teknikhistoria har flera anknytningspunkter till idé- och lärdomshistoria. Festskriften visar också att teknikhistorisk forskning har en tvärvetenskaplig inriktning.

Boken innehåller artiklar med mycket skiftande innehåll och är indelad i fem kapitel: 1) Teknikens utveckling och avveckling. 2) Teknikens och vetenskapens samhälle. 3) Teknikens landskap, hus och hem. 4) Vetenskapens museer. 5) Historieskrivandet och dess teknik. Uppsatserna inspirerar till fördjupning i respektive forskningsområde, vilket underlättas av att det för varje uppsats finns en notapparat med litteraturuppgifter.

Uppsatsernas skiftande innehåll gör att man som läsare lätt fastnar för intressanta detaljer. De flesta av uppsatsernas innehåll överlappar kapitelrubrikerna. Därför har jag frågat mig om det är några teman i uppsatserna som binder samman dem till en helhet och i så fall om denna konsensus berättar något om teknikhistoria som vetenskap.

Ett tema som återkommer i flera uppsatser är den lyckade och positiva tekniken. Ny teknik som alstrar nytt företagande och uppåtgående ekonomier. Detta tema är viktigt för den teknikhistoriska forskningen, och man anar att intresset hör samman med en vilja att spåra de mekanismer som drev fram industrialismen och välfärdssamhället för att finna strategier för en fortsatt teknisk utveckling som främjar ekonomisk tillväxt. Kinas tekniskt höga utvecklingsnivå under kejsartiden har många framhållit och det fanns goda förutsättningar för en teknisk utveckling, men varför halkade landet efter till förmån för Västeuropa under 1700-talet och 1800-talen? Staffan Hansson har i sin uppsats kompletterat bilden av Kinas teknikhistoria. Uppsatserna ger exempel på att ny teknik hindrades av samhällssystemet och tröga strukturer.

För västerlänningar är nog Kina ett exempel på hur illa det kan gå om teknisk utveckling och impulser utifrån hämmas.